

analysane hans inneheld ei rekke alvorlege feillesingar.

# ng av Petter Dass



**FEIL:** Maleriet som viser den hollandske matematikeren Barend van Lin. Artikkelforfatteren mener Kåre Hansen bommer totalt på hva bildet faktisk uttrykker.

Kåre Hansen nemner også denne modellen, då i samanheng med diktaren Anders Arrebo. Hansen meiner Dass i eigenskap av ortodoks prest måtte gå imot denne modellen og. Her tek han nok feil: Ortodokse lærde både i Nederland og Danmark-Noreg var tilhengjarar av Brahe, som dømet ovanfor viste. Men om Dass var tilhengjar av det geosentriske systemet, er det heller ikkje oppsiktsekkjande. Nederlandske diktatar på Dass' tid har liknande passasjar i dikta sine om sola som midtpunktet i universet. Liketil Constantijn Huygens, ein diktar som stod midt i den nye vitskapen og som hadde kontakt med René Descartes, nytta det ptolemeiske systemet i dikta sine. «Den ptolemeiske verda hadde mykje meir å tilby poetisk biletbruk enn den nye, enno usystematiske kosmologien», forklårar historikar Rienk Vermij (s. 220, mi omsetjing). Ein annan nederlandsk diktar, Joost van den Vondel, innlema liketil referansar til den utgamle ideen om sju himmelske sfærar i dikta sine!

Hansen brukar som argument rettleiaren til Petter Dass ved universitetet i København i 1667, Wilhelmus Langius (Villum Lange), for synet sitt. Langius hadde «funnet fram til det rette, det heliosentriske solsystem, som de fleste andre vitenskapsmenn i denne tiden», skriv Hansen og held fram at anten hadde ikkje Dass fått med seg dette, eller så ville han som ein av «ortodoksiens fanebærere eventuelt ikke forholde seg til ny kunnskap» (I, s. 45–46).

Hansen opererer her med sin typiske modell av heltar og antihelte. Men i dansk vitskapshistorie er Langius korkje «skurk» eller «helte». Han er i den nemnde mellomposisjonen som var typisk for 1600-talet: Han baserte seg på dansken Longomontanus' system, som på si side bygde på Tycho Brahes geoheliosentriske modell, og i skrifte sine har Langius kritiske merknader til Kopernikus (Moesgaard, s. 135).

Jon Haarberg har òg ein interessant merknad om emnet i kommentarane sine til Katekismesangene: «Ebbe Spang-Hansen (1965: 19–20) sannsynliggjør at det enna° sa° sent som i 1727 var ‘en særdeles beskeden del af præsterne’ som hadde tatt skrittet over til Kopernikus» (Haarberg, sjá kommentarane hans til «Den Første Sang» på bokselkap.no). Kvifor nemner ikkje Hansen Haarbergs funn i diskusjonen sin av Dass og Kopernikus? Han viser til Haarbergs kommenterte utgåve av Katekismesangene andre stader i verket, men då vel å merke i fotnotane, ikkje i sjølve hovudteksten. Det hadde vore meir reileg av Hansen å presentere argument og motargument knyttet til akademisk forsking i hovudteksten, så leseren fekk fylge med på resonnementa og gjera opp si eiga meinung.

## For svartsynt

Apropos akademikarar – her passar det å nemne syskenbarnet til Petter Dass, helgelendingen dr. Peder Jespersen, som gjorde ein fantastisk karriere og vart av Christian V i 1688 utnemnd til kongeleg confessionarius, altså kongens hoffprest og sjelerystjar. Hansen nemner Jespersen i samband med Hans Wandal, som han kallar «en av ortodoksiens mest fundamentalistiske teologar»; Jespersen sjølv var «en rettende undersått» (I, s. 178). Dette blir for svartsynt. Etter andre kjelder vart Jespersen kjend med den kartesiske filosofen Johannes de Raey under studieoppaldet sitt i Nederland, og boksamlinga hans inneheldt mellom anna samla verk av Descartes. Her trengst dei ei lita utdyping: Descartes (med sin kartesiske filosofi) forfekta eit mekanisk verdsbilete, der den heliosentriske modellen var ein sentral ingrediens. Jespersen blir omtala som «et eksempel på frisinnet opfatning av frelsesveiene forskjellighet i ortodoksiens tidsrum» (Tunold, s. 151).

**Konklusjon:** Petter Dass var som ortodoks-protestantisk prest typisk for si tid. Han kjende godt til både den geo- og heliosentriske modellen, og det er mogeleg han diskuterte alternative vitskaplege idear med Peder Jespersen,

men han valde det systemet som samsvara med Skrifta då han dikta Katekismesanger. Passasjen om sola i dette verket er elles nokså overflatisk. Det har sjølv sagt med føremålet til Dass: Det er ei lettfatteleg framstelling mynta på sokneborna hans. I ei vitskapleg framstelling er det godt mogeleg Dass ville ha spesifisert at han var tilhengjar av ein geoheliosentrisk modell. Men om modellen er geosentrisk eller geo-heliosentrisk, så samsvarar han med ideologien til den eine av to hovudfraksjonar ved universitetet i København og ved nederlandske universitet i samtidia.

## Utan medkjensle

Petter Dass var både ein gnikar og ein person utan medkjensle for medmenneska sine. Slik lyder konklusjonen til Kåre Hansen i analysen av diktet Herr Petter skrev til eit jektforsl til han leid i 1692. Diktet heiter «Betenckning ofver Dend Søe-Skade, Ao 1692 tildraagen paa Stats-havet hvor Jeg forliste Jegt og gods, og af 14 a` 1500 Rixdaler capitall, ey fick en eniste Skilling reddet». At Dass nemner pengeverdien på godset han tapte, peikar vel på at vi har med ein materielt orientert prest å gjera. Men at han ikkje skulle ha medynk med andre, meiner eg er feil. Ut frå samtidige kjelder hevdar Hansen at Dass ikkje berre miste gods og skip, men òg mannskapet på Stadthavet. Det faktum at Dass ikkje nemner mannskapet i diktet, viser at han må ha vore eit hjartelaust menneske, hevdar Hansen.

## Mistolking

Eg meiner Hansen mistolkar både diktet og samtidige kjelder.

Dass' klagedikt er skrive etter mønster av Jobs' bok. Liksom den bibelske Job såg Dass ulukka som råka han, som ein test: Gud testar gudstrua til Dass ved å ta frå han jordisk gods. Diktaren konkluderer: «Jeg tabte kun, det Gud mig laante». Om Dass var materialistisk, så hadde han altså eit kritisk syn på «havesykja» si. Det materielle var ting Gud hadde gjeve han «til låns», ting Gud når som helst kunne ta tilbake.

I diktet skriv Dass vidare at om Gud tok frå han godset, «dog skadet han ey liv og levnet». Skal vi tru Hansens tekstkommentar, siktat Dass her «til seg selv: ikke mannskapet» (I, s. 138). Eg held det for meir sannsynleg at Dass både viser til seg sjølv og til mannskapet. «Liv og levnet» har det sams med liknande eintalsuttrykk, som «mann og mus», at det kan vise til fleire personar. Dette er elementær norsk. Eg kjem straks tilbake til det.

Ei samtidig kjelde fortel om utfallet av forliset. Det var fleire jekter som gjekk ned på Stadthavet ved same tidspunkt. Mannskapet i somme jekter omkom, men om diktaren vår heiter det: «Her Peter Dassis Ject fra Alstahof, folcket Beholden». Dette handskriften frå 1701 nemner Hansen i verket sitt (I, s. 141). Men Hansen meiner opplysningane frå kyrkjerekneskapen for Nesna og Rana, 1690–93, er meir pålitelige, for der heiter det: «Men som begge Kirckernis indkomme Anno 1692 tillige med hans egit, sampt Jegt

## Kilder

- Gina Dahl, «Opplysning og trolldom. Et eksempel fra 1600-tallets Nordland», Din 4/1 2002/2003, s. 37–42.
- Ingebjørg Aamlid Dalen, Ei tjenestejente, to prester og ett spøkelse. En undersøkelse av trosforestillinger, rettspraksis og resepsjonshistorie i Nille-saken fra Steigen 1687–88, masteroppgåve ved Universitetet i Tromsø, 2011.
- Petter Dass, Nordlands Beskrivelse (Nordlands Trompet), Bergen, 1739.
- Petter Dass, Katekismesanger, historisk-kritisk utgåve ved Jon Haarberg: <https://www.bokselkap.no/boker/katekismesanger/tittelside>.
- Ellinoor Bergvelt & Renée Kistemaker (red.), De wereld binnen handbereik. Nederlandse kunst – en rariteitenverzamelingen, 1585–1735. exh. cat. Zwolle-Amsterdam 1992.
- Peder A. Hansteen, «Regnskap for Nesne og Hemnes kirker 1691–1699 ved Petter Dass», i Årbok for Helgeland 1991, s. 108–113.
- Sigri Skjegstad Lockert, Havsvelget i nord. Moskstraumen gjennom årtusener, Orkana Akademisk, Stamsund, 2011.
- Hans Midbøe, Petter Dass, Gyldendal norsk forlag, 1947.
- K.P. Moesgaard, «How Copernicanism took root in Denmark and Norway», i Reception, 1972, s. 117–151.
- Ordbog over det danske sprog.
- Øystein Rian, «Kåre Hansen: Petter Dass – mennesket, makten og mytene», Historisk tidsskrift 2007, s. 152–157.
- Erik Hansen Schønnebøl, «Beskrivelse over Lofoden, Vesteraalen, Annenæs, Røst og Værøen. Aar 1591», trykt i Det kongelige norske Videnskabersselskabs Skrifter i det 19de Aarhundrede, fyrste band, Kjøbenhavn, [1813–]1817, s. 449–486.
- Leif Steinholz, «Får ny professor-ros», intervju med Øystein Rian, Helglands Blad, s. 14–15, 2. januar 2019.
- Solveig Tunold, «Til Peter Jespersens biografi», Norsk Teologisk Tidsskrift 1938, s. 149–157.
- Rienk Vermij, The Calvinist Copernicans. The Reception of the New Astronomy in the Dutch Republic, 1575–1750, Koninklijke Nederlandse Akademie voor Wetenschappen, Amsterdam, 2002.

og Folk med mange andre Landsens Indbyggere blef uden nogen redning forulychit paa Statz Havit, formoder (...) Herr Petter Dass at Kirkerne maa tage dend halve Skade (...).

Denne passasjen krev forklaring. Dass forpakta Nesna og Hemnes kyrkje, så av det godset som gjekk tapt, var det ikkje berre hans «egit» (hans eige), men òg inntekter frå dei nemnde kyrkjene. Denne «formodningen» handlar om at kyrkjene må ta halve skaden, slik at Dass kan få halvparten av tapet ettergjeve. Med andre ord er denne delen av kyrkjerekneskapen forma som ei oppmoding om kompensasjon for tapet.

Hansen har utevra «Jegt og Folk» i attgjevinga si av sitatet, for her rører Dass seg, meiner Hansen: Petter Dass miste sitt «eget samt jekt og folk». Dermed skulle saka vera klår. Diktaren miste både gods og mannskap, og den hjartelause presten unner mannskapet ikkje ein einaste tanke i klagediktet.